

„Magyarul beszél az Isten...!”

Hajnal László Gábor

400 éve jelent meg, Károli Gáspár fordításában a Vizsolyi Biblia, művelődéstörténetünk alapköve.

Ki gondolná manapság, hogy Mátyás király uralkodásának idején a borozgatás melletti beszélgetéseket nevezték szimpozionnak. Szívesen is gyakorolták az efféle disputákat: a tréfás és komoly eszmecserék közben az állandó témák egyike a könyv volt, az írott — rajzolt —, illetve az 1472-ik esztendőben Budára települt Hess András műhelyében elsőként nyomtatott krónikák tartalma, külleme. Annyi biztos, hogy az (1490. április 6-án, Bécsben elhunyt) „igazságos”-nak becézett államférfi nem csupán erős kezű, de nagy műveltségű humanista is volt. A Corvinának híre kelt szerte a világon, s talán ezért is tűntek el oly gyorsan Mátyás hirtelen halála után: a kódexeket, kéziratokat szabályosan elherdálták, II. Lajos könnyelműen ajándékozgatta, nem óvták a törökök sem, majd a várat visszafoglaló idegen hadak tékoztak szét a maradékot. Ám nem veszett el minden: három földrész — Amerika, Ázsia, Európa — félszáz köz- és magángyűjteményében 215 hiteles Corvinát lelhetünk, s ebből 53 hazánkban van. Egyetemes kulturánk kincsei ezek, mint ahogy hasonlóképpen büszkélkedhetünk a Vizsolyi Bibliával, amely 1590-ben jelent meg először. Károli Gáspár fordító — református lelkész — hatalmas teljesítményére emlékezvén a Helikon Kiadó gondozásában 1990-ben — is — napvilágot látott hasonmás formátumban az a mű, amit sokáig a magyar nyelvű irodalom fölülmúlhatatlan alkotásának véltek, hiszen az Ó és Új Testamentum „átültetése” azt jelentette — Reményik Sándort idézve —, **Magyarul beszél az Isten...!** Hogyan is volt, kezdődött a hatalmas munka? A mostani változathoz mellékeltek egy kis (16 oldalas) füzetet, s ebben Szabó András szaktörténész valamint Szántó Tibor tipográfus ismerteti az elengedhetetlenül fontos tudnivalókat a szerzőről, a nyomtatás körülményeiről, a betűtípusokról. Idézzünk néhány fejezetet:

„A magyar Biblia kiadásának gondolata az 1570-es években fogalmazódott meg. Egybehangzó forrásaink szerint létrejöttében kezdeményező szerepe volt az országrész református főurainak, akik műveltségükkel kitűntek, nem egy közülük maga is írt. Mindegyikük védelmet tudott biztosítani a munka számára, fedezetet a nyomtatás költségeire és a nyomdász helybe költöztetésére. A jelek szerint Mágocsi András, a Wittenbergben tanult humanista

műveltségű birtokos, s nagybátyja, Mágocsi András segített a munkálatok megtervezésében és elindításában. Az ő birtokukon volt Vizsoly, a későbbi nyomdahely, a Tály, ahol Károlyi (vagy ahogyan a név írásmódja a 17. század vége óta a Bibliák címlapján rögzült: Károli) 1584 és 1587 között lelkészkedett.”

Természetesen számos akadály tornyosult a megvalósítás elé és — folytassuk ismét saját szavainkkal — jó magyar szokás szerint — a lengyel származású, de nyelvünket is beszélő nyomdász, Manskovit Bálintot följelentették az uralkodót helyettesítő Ernő főhercegnél, aki elrendelte a felszerelés elkobzását. Parancsát azonban Rákóczi Zsigmond nem teljesítette, sőt, védelme alatt szállították Hegyalja-Gönc-Kassa-Eperjes-Bártfa-Krakkó útvonalon a papírt. Ismét egy fejezet Szabó András tanulmányából:

„A bekötve több mint öt kilogram súlyú (nyilván templomi használatra szánt) könyv tanúsítja, mekkora anyagi erőt, mesterségbeli tudást kellett összpontosítani egy viszonylag eldugott településen, hogy a kor technikai színvonalán és gyorsan elkészülhessenek a munkával. A Vizsolyi Biblia 1590. július 20-ra lett kész, a példányszámát nem ismerjük, általánosan elfogadott feltételezés szerint 700-800 körül lehetett. 1590 elején az ifjú Szenci Molnár Albert is a nyomtatás szolgálatába állt, Gönc és Vizsoly között gyalogolt Károli korrektúráival. Az elkészült példányok korabeli szokás szerint fízetőeszközzül is szolgáltak...”

A fordító — tegyük hozzá az idézethez — röviddel később, 1591 decemberében meghalt és máig nem tisztázott egyértelműen, hogy hatalmas tennivalóit segítő társakkal, vagy magányosan végezte. Korábbi kézirat fordításokat nyilvánvalóan felhasznált, például Bencédi Székely Istvánét és Bornemissza Péterét, ám 1612-től csak Károli neve szerepel a címlapon. Az eredményen jöttányit sem változtat a kutatók vitája, hiszen a nyelvezet — Németh László szavaival — „a lelkünkön végigfutó simogatás” és évszázadokon át táplálta ősi kulturánkat, termékenyítette tollforgatóinkat Árva Betlen Katától kezdve Arany Jánosig, Ady Endrétől Reményik Sándorig. És ne feledkezzünk el az olvasók tömegéről, mert a Vizsolyi Biblia körülbelül négyszáz kiadást ért meg, ami azt jelenti, hogy a református egyházban — iskolákban — nemzedékeken át végig tankönyv maradt... Szántó Tibor tipográfus szerint a 2412 oldalon négy és fél millió betűt lelhetünk és ez hatalmas

mennyiség. Kérdezhetné bárki, minek mostanság effélére pocskolni a drága, különleges eljárással, csupán erre a célra készített papírt, nem is említve a babrálkodó tennivalókat: reprodukálást, a diapozitív filmek hasonlításait, retusálni a szennyeződések, meg aztán kinek van most 4500 forintja a két vaskos kötetben vásárolható, régi betűtipussal szedett Bibliára! Tagadhatatlan tény, hogy van ebben némi igazság, a bő négy évtizeden át tartó „elvallástalanítási” törekvés nem volt eredménytelen. Eltemetni ugyan nem sikerült a Szentírást, de mind kevesebbeknek adott menedéket lapozgatása és „kemény szitytya nyelvének érces csengése” ritkán szelídítette az indulatokat. Noha nem tartozik szorosan a recenzióhoz, mégis említést teszünk arról, hogy 1990. március 16-án és 17-én tudományos ülésszakon emlékeztek meg Budapesten a 400 esztendővel ezelőtti komoly cselekedetről. Hírt adtak erről a napilapokban, de az ELTE aulájában csak néhányan lézengtek: hiányoztak a protestáns lelkészek, az érdeklődő hivek, a nyelvi finomságokra oly érzékeny költők, legfőképpen a fiatalok távolmaradását fájlalták a szervezők. Persze, van erre is mentség, magyarázat, mert az annyit emlegetett rohanó életmód csak keveseknek teszi lehetővé a rögtön nem kamatozó elfoglaltságokat és — magunk véleménye szerint — nem ízléses kampánytémává züllesztetni az ünnepelhető évfordulót. A tudományos és egyházi élet néhány személyiségének viszont fontos lehet a figyelemfölkeltés, nem is szólva a megjelenítésre hatalmas összeget előlegező Helikon Kiadóról, s ez utóbbiak színvonalas, lelkiismeretes munkája csak dicséretet érdemel. A Vizsolyi Biblia nyomása, kötése önmagában is komoly tisztelgés a hajdani létrehozók maradandó tettei előtt!

Kell-e hát külön nagy közönség előtt — vagy

arra számítva — elemezgetni jelentőségét, hogy nyelvezete mennyire magyar, míg kánonjogilag hol tükrözi a református teológiai felfogást, s miért tartalmazza azokat az ószövetségi könyveket is, amelyek nem találhatók meg a héber eredetiben — a katolikusban igen —, de a protestánsok a 16. századtól nem ismerték el — hirdették — azon fejezeteket. A zsidó-keresztény (tehát európai) kultúra összefonódása, illetve eltérő, ma sem kimondható vonulata megelhető, nyomon követhető a Károli fordításban is, tehát a miértek kutatása korántsem tekinthető befejezettnek. Változtatni viszont jottányit sem szabad a kötetben, annyira egész és különleges ez, mint az Ómagyar Siralom szövege, dallama; benne lapang a szándék megcsendesíteni, érthetővé tenni Isten szép szavait, idézni az apostolok intelmeit, tanításait. Németh László szerint:

„A Biblia költészete ráerőszakolta magát a fordítók prózájára, s a tizenhatodik század végén nemcsak Isten magyarba ültetett igéje, de egy változatos és kimeríthetetlen költői antológia indult útnak az eldugott Vizsolyból, hogy mind mélyebbre ereszkedjék tudósok, urak és a nép rétegeibe. Könyv ez, amely itt történelem, ott ballada, itt szerelmi ének, ott haragos óda, itt jóslat, ott idillium. Szókincse mindenkié. Bár sokféle költeményt tartalmaz, a sokféle költemény tolmácsolása egységes. Nem kell külön műveltség, hogy beleélhesd magad, de a legegényebb ízlés is megtalálja benne az egyéniségére visszahangzó hangokat.”

A lényegét fogalmazta meg a kritikusnak ropant szigorú író, aki a pedagógus szemével is nézte, mérlegelte a könyvet, amit ugyan napjainkban olvasgatni kissé nehézkes, de nem hiábavaló próbálkozás, mert nyomon követhetjük elődeink gondolkodását, nyelvezetét anno domini 1590.